

Jože A. Hočevar

LITERARNI POJAV PSIHIATRA DR. JOŽETA FELCA

Dozdajšnji literarni opus znanega nevropsihiatra iz Idrije, prim.dr. Jožeta Felca, obsega že deset samostojnih knjig in se nevsiljivo, vendar vztrajno ter prepričljivo prebija med vidne slovenske sodobne pisatelje.

Kdo je Jože Felc? Rodil se je 26. marca 1941 v Spodnji Idriji, kjer je obiskoval osnovno šolo, nato v Idriji gimnazijo (nekdanjo znamenito realko), leta 1966 pa je končal medicino na ljubljanski medicinski fakulteti. Kmalu po opravljenem specialističnem izpitu iz nevropsihiatrije je leta 1973 postal predstojnik Psihiatrične bolnišnice v Idriji, ki jo še zdaj uspešno vodi, kljub lastnim zdravstvenim težavam.

Felčevo ime se je pojavilo v slovenskem kulturnem prostoru razmeroma zgodaj, saj je že kot 11-letni deček objavil v *Družini* svojo prvo pesem Ptiček (1952), nato pravo »epopejo« v *Obzorniku*, kar kaže, da so tedanji uredniki brž zaznali fantovo nadarjenost. Že v nižji gimnaziji je namreč pisal v šolskem glasilu *Prve brazde*, ki ga je tudi sam urejal. V študentskih in poznejših zrelejših letih je objavljaval v *Mladih potih*, *Idrijskih razgledih*, *Obali*, *Primorskih srečanjih*, *Sodobnosti* in drugod.

V 60. letih so v Idriji začele izhajati *Kaplje*, v tedanjem času napol legalna revija za kulturna in obča vprašanja, ki so jo izdajali večinoma domači študenti (oblast jih je klevetala, češ da so falirani – kasneje pa so vsi diplomirali: Vinko Cuderman in Jože Čar sta postala doktorja znanosti in univerzitetna profesorja. Jože Felc zdravnik in primarij, Tomaž Pavšič pa profesor in konzul). Glavni urednik je bil tedaj Jože Felc, odgovorni urednik pa Tomaž Pavšič. Ta revija (prva številka je izšla na ciklostilnem papirju) je v letih 1969–1972, ko se je morala (samo)ukiniti, prinašala zanimiva vprašanja iz družbenega življenja, kulture in literature. S svojimi prispevki je zajemala ves slovenski kulturni prostor, in kar je bilo za tiste čase še posebej zanimivo – tudi zamejski, saj so v njej sodelovali Boris Pahor, Marko Kravos, Filibert Benedetič, Irena Žerjal in drugi. Izšlo je 26 števil. Prav gotovo so bila družbenopolitična vprašanja, ki jih je revija smelo načenjala, trn v peti tedanji politični oblasti, saj je zasledovala in zasliševala avtorje, še bolj pa urednike te zanimive publikacije in med njimi seveda tudi Jožeta Felca. Navedem naj le zanimiv zapis tržaškega pisatelja Alojza Rebule v knjigi *Previsna stena*, kjer pravi:

»Samo Udba, se zdi, eksplodira od vitalnosti. Svoj delirij je zdaj usmerila na Idrijsko: na vrsti so pisci nekdanjih Kapelj. Dr. Felc je bil zaslišan skupno petindvajset ur, prof. Cuderman en cel dan – vmes je šel samo kositi v spremstvu nekoga –

arhitekt Bizjak en cel teden vsako jutro, Cuderman in Felc pa ne vem koliko ur istočasno v dveh različnih sobah. In vsi so morali na koncu pismeno obljubiti molčečnost.»

Od piscev krajevne leposlovne revijice je treba zvedeti, kje imajo skrit eksploziv, strojnice in strupe...

Franc Jeza bi rekel: »Driska je tu krvava.«

Po dvajsetih letih je izšel zbornik *Kaplje, 20 let pozneje* (1992) v spomin na tiste razburljive čase.

Felc je v *Kapljah* objavljajl splošna razmišljanja o kulturi, narodnostnih vprašanjih ter literarnem ustvarjanju, kot npr.: Teze o katalogu, Idrijska glosa ob razstavi Fanči Gostiševe, Skica o vaški kulturi, Hippyjevstvo, Nobelovski humanizem, Naš dialog, Prostor, čas, narod..., Slovensko križpotje, Študijski dnevi v Dragi 1970, Psihologija koncerta, Dramatično društvo v Idriji, Kaplje poslednjič. Še en glas o srečanju predstavnikov primorskega tiska v Kromberskem gradu, Odprito pismo Kurtu Waldheimu (Tega pisma, v katerem Felc opozarja, da je bil tedanji generalni tajnik OZN Waldheim aktivni pripadnik (častnik) wehrmachta, ki je moril na jugoslovanskih tleh, tedaj ni hotel objaviti noben časopis, razen *Kapelj*) itd.! To je samo nekaj prispevkov iz tistih časov, ko se je Felc dejavno vključeval v družbeno življenje.

Sicer pa ga je za dalj časa docela »vsrkala vase« psihiatrija, ki ji je posvečal ter ji še posveča svoje najboljše moči. Ob zdravniškem delu je dve leti tudi poučeval na Srednji medicinski šoli v Šempetru pri Gorici, veliko je predaval v okviru strokovnih združenj, vodil psihiatrično ambulanto v Novi Gorici, udeleževal se je nevropsihiatričnih simpozijev in kongresov ter na njih predaval. Leta 1971 je v Kopru vodil pogovor med pisatelji in zdravniki o temi »Slovenci med Sredozemljem in Evropo«, za knjigo *Shizofrenija v meni in tebi* pa je napisal tehten uvod. Med najrazličnejšimi strokovnimi razpravami in članki velja omeniti razpravo »Prisilna hospitalizacija in prisilno zdravljenje v socialno varstvenih zavodih«, »B. Hacquet – naš sodnik«, obsežno študijo o najznamenitejšem slovenskem psihiatru pod naslovom »Alfred Šerko«, prav posebej pa ga je zanimala psihoanalitična podoba slovenske Lepe Vide – slovenskega avtoportreta ali mita, kjer je prišel do zelo zanimivih znanstvenih zaključkov. Ta študija doslej še ni bila objavljena. Ob vsem tem ima dr. Felc za več zajetnih knjig najrazličnejših sodnih ekspertiz ter osebne korespondence, kar priča o njegovi neprestani navzočnosti na strokovnem in javnem področju, poleg vsega pa je še glavni urednik psihiatrične revije *Vice versa*. Poleg tega je dr. Felc skupaj z direktorico bolnišnice v Idriji mag. Viktorijo Gorjup ter drugimi sodelavci začel s popolno prenovo bolnišnice, tako da so se bivalne razmere za paciente ter osebje že bistveno izboljšale. Ob sprotne zasledovanju najnovejših znanstvenih izsledkov psihiatrije se prim. Felc ravna tudi po svojih bogatih izkušnjah in intuiciji, saj kot sam zatrjuje, nista niti dva pacienta enaka, zaradi česar bolnikov ni mogoče kar preprosto klasificirati. Ljudem, ki so kdaj iskali psihiatrično pomoč, se lahko zgodi nepopravljiva krivica, saj je družba do njih še vedno sumničava.

Toda naš namen je vsaj bežno prikazati Felčevo drugo ljubezen: literaturo.

Že v *Kapljah* je objavil nekaj proznih tekstov, kot npr. »Jutri prideva spet«, »Pijana armada«, »Eksplozija« ter »Nepredvidena inventura mojega ustvarjanja«, dokler ni pri Mladinski knjigi v Ljubljani 1970 izšel njegov knjižni prvenec *Dobro jutro, svoboda*. Literarna kritika je to delo toplo sprejela, čeprav nekateri poročevalci, kot npr. Slavko Rupel, ugotavljajo, da je Felčevo pripovedovanje v tem delu »malce otroško naivno pobarvano, toda vseskozi iskreno, vseskozi avtobiografsko, po svojem značaju pa realistično in malce ironično.« V tej zbirki novel, ki jo začenja

naslovna novela »Dobro jutro, svoboda«, končuje pa novela »Dol s Stalinom«, avtor obravnava razmere v domačem kraju dve, tri leta po koncu druge svetovne vojne. Dogodkov se spominja in jih pripoveduje otrok, ki so se mu vtisnili v spomin majhni, drobni, morda za koga nepomembni pripetljaji, vendar za tiste čase tudi usodni premiki, kot je bil jugoslovanski spor s Stalinom. Prizorišče dogajanja je lahko vaška veselica, domača hiša, vaška šola, odkritje spomenika padlim partizanom, toda pisatelja še posebej zanimata usodi dveh deklet: ene, ki zanosi s hrvaškim oficirjem, in druge, ki so ji med vojno obglavili fanta, zaradi česar se ji je omračil um. Pozornost posveča tudi ihtavemu aktivizmu na vasi, ki pa je s Stalinovo smrtjo zgubil polet.

Minilo je celih dvanajst let, ko je 1982 izšla pri založbi Lipa v Kopru knjiga *Osamelci* s podnaslovom *Psihiatrovi zapiski 1974*. V tem delu lahko preberemo naslednje stavke: »Bistvo trpljenja je tako zagonetno kot smisel življenja. Bolj ko je trpljenje absurdno, večja je uganka njegove smiselnosti.« Že po svoji tematiki je ta roman nekaj svojskega, saj posega na področje, ki ga slovenska književnost komajda odstira (S. Grum, V. Levstik, B. Magajna, L. Milčinski) in to je področje psihiatrije, človekove najgloblje intime in tako rekoč pravega pragozda še vedno nerazvozlanih ter nedoumljenih duševnih procesov, ki pogostokrat in celo brez pravega vzroka pridro na dan in porinejo človeško bitje v svet blodenj ali celo v popolno dezintegracijo njegove osebnosti. Tehnost »psihiatrovih zapiskov«, ki so povezani s posamičnimi bolezenskimi primeri, pa ni samo strokovno-medicinska, ampak sega tudi v literaturo. Avtor zna s pravo pisateljsko spretnostjo pritegovati bralca, da se vživlja v svojski svet psihiatrične bolnišnice, v duševnost bolnikov, zdravnikov in drugega medicinskega osebja. S tem seveda razbija pri običajnih, »normalnih« ljudeh predsodke, celo tabuje, ki so nemaločasno navzoči, ko gre za duševne bolne in institucije, kjer te bolni zdravijo. Ker so zapiski pisani v prvi osebi, to še bolj podčrta avtentičnost, pred avtorja pa postavlja težko nalogo brezobzirne odkritosti, tudi do samega sebe.

In kar je skorajda značilno tudi za poznejša Felčeva dela, se avtor v teh zapiskih odziva tako na domača kot tudi na zunanja svetovna dogajanja (aktualne politične refleksije, vietnamska vojna), saj zajemajo čas od maja do decembra 1974. V tem času je dr. Felc prevzemal tudi odgovorne dolžnosti predstojnika bolnišnice, kar mu je prinašalo pravo goro upravnno-samoupravnega dela, kot sam pravi.

»Zunanja dogajanja« so bolj ilustracija tedanjega časa, kajti pisatelj je usmeril svoj glavni interes v labirinte človekove psihe in k tistemu večnemu vprašanju, kaj je z njo, k vprašanju, ki si ga psihiatri venomer znova postavljajo. Kaj je namreč na drugi strani vrat, kamor se poda pacient, ki se za njimi zapre in zaklene, ne samo pred zdravnikom, marveč tudi pred najbližjimi in najdražjimi svojci.

V knjigi zasledimo tudi polno humornih domislic in prefinjene ironije, ki je značilna, lahko rečemo, za vsa Felčeva dela.

V nekem intervjuju pravi dr. Felc o tej knjigi naslednje:

»Tisti, ki so se napotili resno brati mojo knjigo *Osamelci*, pravijo, da jo je treba brati večkrat. Nemara res. Morda ne bo napak, če povem, zakaj sem svoje zapiske naslovil, kot sem jih. Na Sorškem polju rastejo drevesa, ki poleti s svojo senco nudijo zavetje med južno kmetom, ki obdeluje njive. Tem drevesom pravijo osamelci. Naslov knjige ima torej bolj metaforičen kot pa ožje sporočilen pomen. Ko sem se zanj odločal, sem najprej pomislil nase in potem seveda tudi na vse tiste, o katerih je v knjigi govor. To pa so moji bližnji, najbližji in tudi čisto anonimni življenjski sopotniki. Vsak je po svoje osamelec.« Zakaj torej roman? Ker se nizajo zapiski in stopnjujejo primeri kot v poglavjih napetega romana in ker je »realnost«

povzdignjena na nivo literarne umetnine. To zvrst pisanja je avtor nekako izpopolnil v knjigi *Prošnji dnevi*, ki je izšla pred koncem 1996 pri Mohorjevi družbi v Celju. Toda o tej knjigi nekoliko kasneje.

Leta 1986 je Prešernova družba v Ljubljani izdala Felčev roman *Rimska cesta*. To delo žal ni bilo deležno tolikšne pozornosti kritikov kot *Dobro jutro, svoboda* in *Osamelci*, pa čeprav so avtorju v Idriji dodelili Pirnatovo nagrado. Relativna ravnodušnost kritikov je bila povsem neupravičena, kajti pisatelj je tu že dodobra dozorel.

Tematika tega romana se giblje okrog povojnega slovenskega emigranta, ki se iz Avstralije vrne domov. Toda vrnitev za umetnika slikarja Pavla Podkrajška ni lahka, kot bi se na prvi pogled zdelo. Mora se vživljati v nove razmere, drugačne od tistih, ki so vladale, ko je bil dom zapustil, pa tudi od tistih, ki jih je doživljal po vojni domači kraj. V ljudeh vlada zmeda, saj se ne morejo zlahka prilagoditi novim zahtevam družbe, ne da bi imeli vsaj slabo vest, da zapuščajo krščanske vrednote, ki so jih starši in dedje tako skrbno gojili. Povzpnetniki Podkrajšku močno grenijo življenje in nazadnje mu preprečijo tudi postavitev slikarske razstave. Njegove slike se jim zdijo preveč mistične, torej v novem socialističnem času docela neustrezne. Prevladal je torej družbeni vidik, ki je pogostokrat v nasprotju z intimnim človeškim, kar je bil torej splošen pojav v povojnem času. Oblast je nenehno gradila novo družbo na materialističnih temeljih in podirala zgradbo starega idealističnega principa. Felčevo pripovedovanje je kritično, vendar objektivno in psihološko dognano.

Irena Žerjal je tedaj poročala za Radio Trst A tudi tole:

»Pavel Podkrajšek je zanimiv lik in redek pojav v sodobnem slovenskem romanu, saj se z vsem pristnim idealizmom znajde v čudnih krogih političnih vohunov in družbenih nesmislov. Ne mara biti podrejen malenkostnim ljudem, materializma ne more in ne mara zamenjati s svojo mistiko, imajo ga za mistika in se le sčasoma navadijo nanj. Podkrajšek svojega rojstnega kraja skoraj ne prepozna, v njem se je vzpostavil nov red in tak, kakršen je, zahteva take ljudi, ki mu bodo podložni.«

Doslej najobsežnejše Felčevo delo je zgodovinski roman *Duša imena*, ki je izšel leta 1991 pri Prešernovi družbi v Ljubljani. To delo je neke vrste saga o 500-letnici Idrije oziroma tamkajšnjega rudnika živega srebra. In zakaj naslov *Duša imena*? »Naslov je simboličen,« pravi avtor v nekem intervjuju za Primorske novice. »Ko stopiš v areno tega sveta, ti dajo ime, ki je simbol, si pripadnik rodu z imenom-simbolom. Si nekdo in nekaj, kar ni določeno le po bioloških determinantah, ampak je nekaj več – simbol. Nuja, možnost in perspektiva – vse določljivo s simbolom. Vsi ti in še mnogi drugi simboli se skupaj z vso arhetipsko dediščino stopijo prav v to in ne v neko drugo dušo. V tem je neponovljivost človeka. V sobivanju, ki je dopolnjevanje in izključevanje teh in onih v neskončne možnosti kombinacij biološke (bioke-mične) igrivosti, je ena edina, neponovljiva, enkratna duša...«

Roman je pravzaprav triptih. Prvi del obsega čas od splošne mobilizacije v Idriji in okolici ob začetku prve svetovne vojne 1914 po atentatu na prestolonaslednika Ferdinanda v Sarajevu in do razpada kraljevine Jugoslavije 1941. (To je tudi letnica rojstva našega pisatelja). Naslednji del je namenjen drugi svetovni vojni in času italijanske okupacije Primorske ter s tem tudi Idrije, kateri pa je sledila še hujska – nemška. Tretji del obsega osvoboditev domovine, ki se žal kmalu sprevrže v zmedo in samovoljo komunističnih oblastnikov, saj začenjajo ti obračunavati s svojimi pravimi, še bolj pa namišljenimi nasprotniki.

V vseh teh treh delih dominirata knap in »mokrač« Gregor Hladnik, po svojem trdnem prepričanju socialdemokrat, ki se je bil v ruskem ujetništvu navzel boljše-vizma, in njegova žena Helena, verna ter pobožna ženska, nosilka treh stebrov in

mati petero otrok. Po njej se ravnata prvorojenka Vida, nekoliko tudi sin Otmar, medtem ko se drugi otroci, razen sina Stanka, ki ga še kot otroka izgubijo med prvo svetovno vojno, bolj nagibajo na očetovo stran. Vida vztraja v svojem prepričanju tudi potem, ko se omoži z Benjaminom Hrastom, ki se je priženil v Idrijo s Tolminskega (od koder izvira Simon Gregorčič), in postane najzvestejši učenec njenega očeta, svojega tasta. Hči Zalka se usodno zaljubi v italijanskega tenenteja (poročnika) in rodi sina Gaetana ter se zelo vname za nove komunistične ideje. Pravo tragično usodo doživi Marija, ki zgubi moža ter bolešno hčer, sama pa mora v koncentracijsko taborišče, medtem ko gre Otmar v partizane kot prepričan krščanski socialist. Doživi zelo tragično usodo, saj mora ob koncu vojne sodelovati pri pobojih v Kočevskem Rogu, kar pusti v njegovi zavesti trajne duševne posledice. Podobno se zgodi tudi Hrastu, partizanskemu junaku in strastnemu povojnemu graditelju socializma, ki ga pa njegovi tovariši brezobzirno pahnejo stran in zavržejo.

Primarij dr. Anton Prijatelj, zvest spremljevalec Felčevega literarnega opusa, pravi o tem delu naslednje:

»Kot sem že povedal o njegovi knjigi *Osamelci*, sem zapisal, da je to bolj poezija kot roman. Enako je tudi v *Imenu duše*. Razmišljanja o materi, o ljubezni, o miru. O zadnjem, ki si ga v našem času tako želimo, je na celi strani (pisatelj) razmišljal pesimistično: Besede o miru so fraze, kajti na svetu ga še nikoli ni bilo in ga, sodeč po izkušnjah, tudi nikdar ne bo.«

Podobno ugotavlja dr. Alenka Höfferle v svojem prispevku za Radio Slovenija, in sicer da je Felčev roman večplastno delo, ki je sicer locirano v Idrijo in obravnava njeno zgodovino, čeprav so protagonisti v tem delu univerzalne osebe: »Za pestro, dejali bi fabulativno fasado, ki bralca privlači od prve do zadnje strani, se skrivajo tako človekove bivanjske stiske, ki so v vseh časih enake, so torej nadčasovne, kot njegovo veličastje, in oboje prav iz vsakega junaka v romanu napravi zgodovinsko osebnost.«

Psihiater prof. dr. Janko Kostnapfel je ob izidu romana v Delu zapisal tudi tole:

»Njegovo sago doživljam – če se izrazim v psihoanalitičnem jeziku, predvsem kot krik po materi, pomeni: po ljubezni, varnosti in svobodi. V prvem delu avtor opisuje življenje podjarmljenega narodiča in mesteca. V drugem s spoštovanjem pripoveduje o narodno-osvobodilnem boju, ki je zanj naravno in zato pravično dejanje. V tretjem podoživlja čas po osvoboditvi. Vsa dogajanja opazuje skozi prizmo, ki meče svetlobo na njegovo rodbino, da bi se včasih tudi sam odbliknil na njenih ploskvah.«

Duša imena, roman, ki bi lahko zaslužil večjo pozornost slovenske literarne kritike, kot jo je ob izidu, je, podobno kot druga Felčeva dela, samo navidezno zgodovinska realistična pripoved, locirana na Primorsko oziroma v Idrijo. Poleg avtobiografske konotacije (oče – mati – družina) je to delo v nekem pogledu psihološka freska prejšnjih in sedanjih generacij Primorcev, ki so bili neprestano prisiljeni menjavati svoje gospodarje in tudi ideologije. Pri tem pa so si kajpak tudi sami nalagali negativna moralna bremena, ki so jih spravljala v nesrečo in obup, po drugi strani pa vendarle ohranjali svojo nacionalno identiteto ter nesporno pokončnost.

Istega leta kot *Duša imena* je izšel pri založbi Lipa v Kopru naslednji, precej krajši roman z naslovom *V znamenju lipicanca*. V tem romanu ali-celo novelistični zbirki se avtor vrača k skupnemu imenovalcu, ki mu pravimo drugačnost in ki ji kot psihiater posveča vse svoje strokovne moči. Delo obsega pet poglavij oziroma novel:

Gori, Ona, Engelbert F., Sindrom in Priti. V njih so navzoča vsa tista bivanjska vprašanja, katerih tako imenovani normalni svet niti ne vidi, kaj šele da bi o njih razpravljali in se vanje poglobljali. Pred bralcem se odgrinja svet drugačnih »junakov«. Kot je za avtorja že značilno iz prejšnjih del, gre tudi tu za navidezno hladno nizanje zgodb, ki se opirajo na resnične primere. Nizajo se v zdravniškem dnevniku, vendar jih avtor povzdigne v večplastne nadčasovne literarne figure. Delo terja od bralca poglobljeno branje, iz katerega se mu kmalu izlušči misteriozna človekova usojenost, ki se nemalokdaj konča tragično. Kritičar Igor Bratož je ob izidu te knjige v Delu zapisal: »Terapevtovo občutljivost za ta temeljna vprašanja razkrivajo tudi ostala poglavja romana *V znamenju lipicanca*: v zgodbi o Engelbertu F. strpajo siroto Berta zaradi nenaklepnega zločina v Ustanovo, »v zaprt prostor sistema«, kjer naj bi se obravnaval »v skladu z izsledki stroke«; v Sindromu sledimo jutranji viziti zdravnika psihiatra, ki z intimno izpovedjo problematizira sistem in funkcioniranje Ustanove, v poglavju Priti pa se protagonist romana, pacient-odpuščenec, odloči za sestanek v nič.«

Tudi Jožek Štucin v Primorskih srečanjih ugotavlja: »Tekst *V znamenju lipicanca* je posebne vrste roman, ki skuša skozi literarno govorico podajati zgodbe in usode posameznih pacientov, katere je psihiater spoznaval pri svojem zdravniškem poklicu. Felc se k tej temi venomer vrača, kar ga uvršča na svojstveno mesto med slovenskimi književniki...«

In spet: zakaj ravno naslov *V znamenju lipicanca*? Lipicanci v sproščenem diru simbolizirajo duhovno svobodo, h kateri hrepeni vsak človek in tudi tisti, ki je zaznamovan z drugačnostjo. Morda še celo bolj kot drugi!

Leta 1993 so pri založbi Lipa v Kopru izšle novele pod naslovom *Dom mojega doma*. Zbirka obsega deset novel: Emanuela, Bratranca, Marijine srajčke, Nel Lejefel, Zajda, Jaslice aprila 41, Veliki teden junija 1945, Eros Tanatos, Oče, Svetovalec. Tudi ta zbirka novel je vpeta v drugačnost, pri čemer se je avtor zlasti v prvem delu izrazil posebej posvetil erotiki, ki je seveda prav tako navzoča v »domu mojega doma« tj. v psihiatrični bolnišnici. Avtor odslikava realne dogodke in verjetno tudi konkretne protagoniste, da bi ponovno povzdignil misterij življenja. Tako v noveli Jaslice aprila 1941, ki je zavita v svetopisemsko zgodbo o Jožefu in Mariji, prepoznamo avtobiografsko zgodbo o begu Felčevih staršev pred Nemci.

V noveli Eros Tanatos spoznamo »dobrotnika iz Negove«, tj. pokojnega Ivana Krambergerja. Povojno tragiko simbolizirata medvojna bojovnika Valjahun in Silni (novela Oče), zdaj starca, od katerih se je eden boril pri domobrancih, drugi pri partizanih, oba pa se znajdeti neobogljena v psihiatričnem inštitutu. Med njima ni ne sovraštva ne razlike. Ob grobu so jima ljudje zapeli isto pesem... Podlago v realnih dogodkih bi lahko našli tudi v noveli *Veliki teden junija 1945*, kjer mučno umiranje mladega človeka spominja na strašne dogodke v Teharjih, a mislim, da je bil avtorjev namen vendarle drugačen. Tako, kot v drugih tekstih, je tu prikazal tiste ljudi, ki živijo v drugačnem, manj veselem svetu, kot o tej zbirki poroča ob izidu v Delovih Književnih listih literarni kritik Jože Šifrer.

Vojna v Bosni je spodbudila pisatelja Felca, da je napisal roman *Radost poslednjih ur*, ki je izšel 1994 pri založbi Bogataj v Idriji. Bosanski pesnik in književnik Josip Osti v recenziji tega romana pravi, da »je to prvo delo slovenskega avtorja, in morda ne samo slovenskega, ki se v celoti ukvarja z vojno v Bosni in Hercegovini, z usodami ločenih družin ter njihovih članov, ki so enako izpostavljeni surovemu življenju v vojni in begunstvu.«

Osrednjo pozornost posveča avtor bosanski arhitektki Mirsadi Abdić-Halilo-

vič, rojeni v Srebrenici. Mirsada, ki je s sinom Enesom zbežala pred vojno v Bosni in se zatekla v Slovenijo, v enega od begunskih centrov, je študirala arhitekturo v Ljubljani, kasneje pa se je poročila s kirurgom Amirom Halilovićem iz Sarajeva.

»Če sem le mogla, sem se odpeljala do Srebrenice. Tam so mi rekli Slovenka. V Ljubljani sem bila Bosanka. Najbrž je bilo oboje neke vrste psovka...«, pravi avtor v romanu. Mirsada se zdaj sreča z nekdanjim prijateljem Janezom Gogalo ali, kakor so mu tedaj rekli, veliki Gatsby, sinom diplomata, lepotcem, ki je žarel od zdravja in ljubezenskih avantur. Toda zdaj je ta veliki Gatsby usmiljenja vredno bitje, ki ne samo da ni dokončal študija, marveč je tudi zbolel za rakom in edini svetli žarek v njegovem življenju ostaja nezakonska hčerka Marjetica...

Tudi Amirovo življenje se tragično izteče: kot kirurg ostane v Sarajevu, da bi pomagal ranjencem, a ko se z obiska žene in sina v Ljubljani vrača, ga v Mostarju smrtno ranijo. Roman je torej izrazito protivojno naravnani, in čeprav je aktualistično zastavljen, so njegovi »junaki« nadčasovni liki. Ob vsej tragičnosti bosanske vojne je ljubezen tista vez, ki povezuje človeška bitja ne glede na vero ali narodnost. Igor Bratož v Delovih Književnih listih pravi: »Obred ljubezni, nikdar zares dokončano dopolnjevanje v eno(st) je – tako *Radost poslednjih ur* – tisto, kar edino omogoča preživetje v svetu, ki ni več ne kraj domovin ne varnosti...)

Mlada raziskovalka Milanka Trušnovec je v izčrpnih raziskovalnih nalogi natančno razčlenila zunanjo ter notranjo zgradbo tega romana, okarakterizirala je osebe ter s primeri ilustrirala sintaktične in figuralne značilnosti Felčevega jezika.

Založba Bogataj iz Idrije je leta 1995 izdala naslednji Felčev roman, ki nosi naslov *Oblast in Venera*. Avtorjevo zanimanje se tokrat usmeri v neko majhno primorsko mesto oziroma trg, (bralci prepoznavajo v tem Idrijo) v času od začetka druge svetovne vojne do začetka vojne za samostojno Slovenijo, torej v razdobju od 1941 do 1991.

Toda avtorjev namen ni tak, da bi prikazoval ta dva, za Slovence tako usodna termina, pač pa da bi s človeškimi, zlasti moralnimi ter etičnimi merili ocenil usodnost bivanja v določenem času in na določenem prostoru. Antagonizem, ki vlada med občinsko palačo, poimenovano Oblast, ter trško kavarno, ki se ji pravi Venera, se venomer odslikava na ljudeh, ki spoznavajo, kako malo ali nič ne odločajo o sebi. Vse se odvija na relaciji Oblasti in Venera.

Glavni junak je tu zdravnik, ki pa je zaznamovan s farškostjo, saj je mežnarjev sin. Udba mu sledi in prisluškuje, saj jo moti, da ima vpliv v kulturi in pri mladih ljudeh. Ti pa se na trgu, med kavarno in palačo, spreminjajo ter pridno obračajo svoj plašč po vetru, od fašistov h komunistom in nazadnje k demokratom. Toda ne vsi, nekateri ostajajo nepremakljivi. Skratka: ljudje se gibljejo med prisilo (Oblast) in užitkom (Venera), pri čemer pa je – za Felca tako značilno – ljubezen tista nadčasovna ter nadkrajevna sila, ki preživi še tako trpka in težka obdobja človeškega živja in bitja. Že citirani književnik Josip Osti pravi v oceni tega dela za Radio Ljubljana tole: »Edini način ohranjanja človečnosti v tem romanu je ljubezen, ki traja do smrti, ljubezen v svojih različnih podobah, vendar le redko sentimentalna in idilična. Gre za ljubezen, ki jo do nekdanje prostitutke, lepotice Lizike, čutijo trije prijatelji, Miha, Gašper in Boltežar...« Slednja dva sta imela vsak svojo hčer z Liziko, in sicer Tamaro in Matejo, ki bosta nadaljevali ljubezensko sporočilo.

Kakor se ta roman začne tragično, s smrtjo, prav tako se tudi zaključi z Matejino in Jernejevo smrtjo v prometni nesreči, ki izniči tudi mlado bitje pod Matejinim srcem.

Tik pred koncem leta 1996 sta izšli kar dve novi Felčevi knjigi. Prva je roman z naslovom *Preklic obsednega stanja* (ljubljska založba Sanjska knjiga), druga pa že omenjeni *Psihiatrovi zapiski od adventa 1992 do velike noči 1993*, ki nosijo naslov *Prošnji dnevi* (založba Mohorjeva družba Celje).

V romanu *Preklic obsednega stanja* se pisatelj loteva aktualnih časov tik pred osamosvojitvijo Slovenije. Glavna protagonista te romaneskne zgodbe sta flamska študentka Rita Sax ter podeželski študent na Filozofski fakulteti v Ljubljani, doma nekoč iz Rovt. Zgodbo zaznamujeta dva pretresljiva dogodka: pokol študentov na Tien-an-menu v Pekingu ter nasilna smrt romunskega diktatorja Ceausescuja in njegove žene. Nizozemka Rita in njena prijateljica Sara Stein zbežita od doma (iz na Slovenskem tedaj tako opevane Evrope?) na (še nepokvarjeni) Vzhod iskat pristnih ljubezenskih ter človeških doživetij, ki sta jih v kapitalistično zmaterializiranim okolju tako silno pogrešali. Rita se po nekem naključju ustavi v Ljubljani, njena sošolka pa nadaljuje pot v Izrael, kjer se sreča s palestinskim Arabcem, se z njim poroči in pričakuje otroka. Medtem se Rita suka v tipičnem ljubljanskem študentskem ambientu kot študentka etnologije. Avtor je tu s prepričljivo fresko prikazal Študentsko naselje, kjer so pretežno domovali študirajoči mladi fantje in dekleta iz obrobnihi slovenskih pokrajin. Na Filozofski fakulteti srečamo asistenta Rovšeta, študentko Ksenijo, pesnika Jožeta, ki vsak po svoje predstavljajo povojno študentsko generacijo.

Še posebej pa je zanimivo razmerje dom – Ljubljana – tuja nevesta Rita, pri čemer še zlasti izstopa lik študentove matere, sicer preproste, vendar nadvse preudarne ženske, ki je obenem tudi glavna nosilka družine. Stoji namreč na trdnih krščanskih temeljih in je ne zamajajo niti hčerin prestop v komunistične vrste niti možev alkoholizem niti sinova zveza s tujko, ki se konča s poroko in pričakovanjem otroka.

Tudi v tem romanu je vseskozi navzoča simbolna raven. Tako lahko vidimo v Flamki Evropo, v rovtarskem študentu pa Slovenijo. Drug drugega privlačita in obenem drug od drugega preveč pričakujeta...

Torej tudi pri tem tekstu lahko govorimo o večplastnosti, ki ji dajejo vsebino izostren smisel za jezik ter prefinjena ironija, ki jo je opazil v spremni besedi k temu delu že akademik dr. France Bernik.

Nekakšno nadaljevanje psihiatrovih zapiskov, ki jih prvič beremo že v *Osamelcih*, srečamo zdaj v knjigi *Prošnji dnevi*. Kot je že navada, se tudi v tem naslovu skriva simbolika. Gre namreč za katoliško verovanjska obdobja, in sicer dnevo pred adventom oziroma pričakovanjem Odrešenika ob božiču, sv. treh kraljih ter svečnici in pa onih pred veliko nočjo s Kristusovim trpljenjem ter naposled vstajenjem. In v tem časovnem razponu se avtor-psihiater vsak dan srečuje z velikimi stiskami tako bolnih pacientov kakor tudi tistih, ki mislijo, da so zdravi. Od zunaj pa vdirajo v ta svet vsakovrstnih stisk in trpljenja vesti o nezasišanih zločinah nad človeštvom, ki še dodatno postavljajo pod vprašaj nasploh deklarirano humanost. Od tedaj, ko je Bog izgnal človeka iz raja, ni na zemlji niti minute miru, in komaj se kje ogenj pogasi, že izbruhne drugod požar nasilja. Hitler, Stalin, Churchill, De Gaulle, Tito, vse te zgodovinske osebnosti so po Felčevem mnenju ujele med pozitivnim ter negativnim, kakor to slikovito ponazarja Cervantes z junakoma Don Kihotom in Sančem Panso. Dva značajska pola, dve kategoriji: dobro in zlo ali obrnjeno.

Glede terapevtskih vprašanj je ta knjiga nadvse poučna in govori o težavni poti psihiatrije k humanejšemu obravnavanju posameznih psihičnih stanj v človeku ter

zdravljenju duševnih bolezni. To zdravljenje se je v preteklosti začelo celo s šibanjem bolnika, temu so sledili elektrošoki, dokler ni polagoma prodrlo spoznanje, da je zdravljenje z medikamenti najbolj učinkovito ter najbolj humano. Avtor je tu spregovoril tudi o velikih osebnih dilemah, ko je kot predstojnik dal odstraniti rešetke z oken v psihiatrični bolnišnici in s tem tvegati samomore pacientov... Toda tako se je ta ustanova polagoma odpirala in tudi javnost je spoznala, da je treba gledati na psihiatrijo kot na vsako drugo področje medicine.

Podobno kot pri *Osamelcih*, tudi tu ne moremo gledati na ta tekst kot na kakšno znanstveno razpravo, marveč gre za 32 poglavij esejistično zasnovane knjige, ki pa ima tudi umetniške pretenzije, saj jo označuje literarni slog, izbrušeno izrazoslovje, obogateno z metaforičnim izražanjem. Čeprav je tematika resna, jo pisatelj prestri s humornimi domislicami, zaradi česar postaja to delo še bolj privlačno.

Prof. dr. Helga Glušič predstavlja v knjigi *Sto pripovednikov* pisatelja Felca takole: »Pisateljsko delo Jožeta Felca opredeljujeta dve življenjski in ustvarjalni opredelitvi: kulturno, zgodovinsko in gospodarsko okolje, v katerem je bil rojen – Idrija z okolico – in vključenost tega sveta v pretresujoče dogodke v obeh vojnah, ob tem pa poklic nevropsihiatra, ki močno usmerja tudi njegovo literarno delo, kar je posebej opazno pri izrazitem oblikovanju duševnosti literarnih oseb.«

K temu bi lahko dodali, da je Felčeva literatura mnogoplastna in da le na prvi pogled nadaljuje Bevkovo, Kosmačevo in Pregljevo književno izročilo, saj je ne bi mogli uokviriti v noben stereotip. Tudi I. Cankar, B. Magajna in S. Grum bi mu bili lahko vzorniki, a ni tako. Kje pa so Dostojevski, Cervantes, Shakespeare, Freud in Jung? Menim, da bi bilo tovrstno razglabljanje odveč. Jože Felc je originalna pisateljska osebnost, ki z vsakim novim delom na svojstven način preseneča slovensko javnost. Žal pa t.i. uradna kritika še ni podala celostnega prikaza dozdajšnjega Felčevega literarnega opusa. Tale oris naj bo le opozorilo, da je treba to čimprej storiti.

V Kopru, 9. marca 1997